

Principiile și normele ilustrării prin citate – importanța și necesitatea citatelor în *Dicționarul limbii române* al Academiei

Mioara DRAGOMIR

Key-words: *principle of exhaustivity, principle of use, explanatory character, historic character, normative character, research methods*

1. Dacă astăzi românii și, în principal, cultura română se pot mândri cu opera fundamentală care este *Dicționarul limbii române*, inițiată și susținută de Academia Română, o lucrare de anvergura operelor lexicografice similare din celelalte culturi europene, aceasta se datorează, pe de o parte, principiilor și normelor riguroase (de fișare și redactare), gândite de cei mai mari lingviști români, A. Philippide și Sextil Pușcariu, cărora Academia le-a încredințat concepția lucrării, organizarea lucrului și redactarea propriu-zisă. Într-o bună tradiție, principiile stabilite de aceștia au fost urmate și îmbunătățite de responsabilii seriei noi a Dicționarului, redactată la București, Iași și Cluj, care au întocmit și instrumente de lucru precum *Siglarul* și *Indicele de norme*. Pe de altă parte, această lucrare este rezultatul competențelor, priceperii și dăruirii generațiilor de lexicografi (începând cu întemeietorii Dicționarului) care au lucrat timp de un secol la redactarea acestei opere, finalizată într-o primă ediție în 2010.

Chiar dacă au ajuns la rezolvări diferite, care nu s-au arătat întotdeauna convenabile și care au fost determinate, pe de o parte, de criterii eronate, mai ales în privința introducerii neologismelor¹, de organizare neadecvată în raport cu planul și dimensiunile lucrării², și, pe de altă parte, de diversele conjuncturi exterioare – presiunile, mai ales nerăbdarea, graba și dorința casei regale și a Academiei³ de a o

---

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași România.

Această lucrare a fost prezentată la workshop-ul *Situația lexicografiei academice românești actuale*, organizat în cadrul proiectului CNCS–UEFISCDI „CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens”, Iași, 17–18 mai 2012.

¹ Astăzi putem constata că viziunea și criteriile lui Sextil Pușcariu (Pușcariu 1913: XIX–XXIII) și ale specialiștilor și nespecialiștilor din epocă, prin care s-a restricționat introducerea neologismelor, au fost eronate.

² Philippide însuși își reproșa că a acceptat termene nerealistice de predare a materialelor (cf. Pamfil 2008: 64–106). Însă o seamă de sugestii aduse lui Philippide de către membrii Academiei în privința organizării lucrului, de pildă lărgirea echipei de lucru, au fost aplicate cu rezultate foarte eficiente pentru seria nouă a *Dicționarului limbii române*.

³ Vezi Pușcariu 1913 (cuvântările regelui publicate în volumul A din *Dicționarul limbii române*) și Pamfil 2008 (despre lucrul lui Philippide la DA).

vedea cât mai repede tipărită –, Philippide, Pușcariu și lingviștii care s-au preocupat de elaborarea Dicționarului s-au raportat întotdeauna la principiul exhaustivității și la cel al uzului cuvintelor, în sensul folosirii lor în diferitele contexte în limbă, al circulației și al frecvenței.

O altă problemă care s-a pus în privința Dicționarului Academiei a fost aceea a destinatarului acestei lucrări, adică pentru ce categorie de cititori trebuie el conceput. Această chestiune a dus, în timp, la o atitudine diferită față de cele două principii precizate aici și la modificarea dimensiunilor lucrării. Astfel, de la proiectul magistral al lui A. Philippide, cu care inițial Academia a fost de acord, de la principiile și normele gândite până la detaliu, în care prezentarea cuvintelor în Dicționar ar fi oferit – în concepția lui Philippide – materialul ideal pentru cunoașterea și studierea limbii⁴, obiectivul Academiei a ajuns, în cele din urmă, la „un dicționar portativ al limbei române”, care să fie realizat „într-un timp cât mai scurt posibil” și care „să slujească școlărilor drept înlocuitor al lui Laurian-Massim” și „să ne degaje – spune Maiorescu – înaintea Regelui” (ap. Pamfil 2008: 72–73). Dintr-o altă perspectivă, Pușcariu spunea: „Cu cât se vor da mai multe citațiuni pentru fiecare cuvânt, cu atât cercetările asupra lui vor putea fi mai întemeiate”, dar ajungea la concluzia că

scopul dicționarului acestuia nu este și nu poate fi atât de unilateral; el nu se adresează numai acelor puțini cari se ocupă în mod științific de limba română, ci tuturor acelor care se interesează de ea, din orice punct de vedere (Pușcariu 1913: XI),

adică „publicul mare”, cum se exprimă în continuare.

O îmbunătățire a situației și o bună rezolvare a problematicii complexe a acestei lucrări, inclusiv a organizării ei, a avut loc, deja, odată cu începerea seriei noi, când Academia a dispus ca lucrul la Dicționar să fie preluat de echipe de specialiști din trei centre – București, Iași și Cluj. Pe baza experiențelor anterioare și a respectării realității lingvistice, pe măsură ce *Bibliografia* lucrării se lărgea, Academia a văzut din ce în ce mai clar menirea acestui Dicționar – de a cuprinde lexicul limbii române în totalitate, de la cuvintele din cele mai vechi timpuri până la ultimele neologisme, cuvintele din limba literară, precum și din graiurile populare, din tot spațiul românesc și, în același timp, de a reda diversele contexte și folosiri, aflate în sursele *Bibliografie*. Astfel, s-a ajuns ca principiile amintite să fie definitorii, în arealul lexicografic românesc, numai pentru *Dicționarul limbii române* care, tocmai datorită aplicării lor, a fost supranumit și Dicționarul Tezaur. În final, în seria nouă, rezultatele au fost cele pe care savantul lingvist G. Ivănescu le preconiza cu câteva decenii înainte de finalizarea primei ediții:

Philippide avea dreptate, căci în fond el voia să dea o operă atât pentru publicul cel mare intelectual, cât și pentru specialiști (ap. Pamfil 2008: 69–70).

2. Astăzi, consultând această operă lexicografică unică, chiar și un cititor care nu este lingvist sau lexicograf poate remarca imediat complexitatea structurii articolelor și multitudinea citatelor. Datorate, de asemenea, aplicării principiilor

⁴ A. Philippide a realizat parțial aceste obiective în manuscrisul Dicționarului și în cele două broșuri de probă tipărite. În seria nouă a Dicționarului, viziunea asupra elaborării s-a apropiat foarte mult de concepția sa.

precizate, aceste două aspecte sunt strâns legate și definesc, alături de altele, specificul acestui dicționar. Ceea ce nu se vede și este cunoscut numai de către cercetătorii lexicografi care lucrează efectiv la DLR, este procesul laborios care trebuie parcurs de la materialul fișat, brut, care cuprinde multiplele folosiri ale cuvintelor în limbă, la delimitarea sensurilor și subsensurilor, la formularea definiției, stabilirea variantelor etc., adică la structurarea fiecărui cuvânt, după normele *Dicționarul limbii române*, într-o formă finală, de care poate beneficia cititorul. Una din responsabilitățile redactorilor la DLR este și aceea de a face să se reflecte într-un mod firesc și armonios în structurarea cuvintelor cele trei aspecte definitorii ale acestui dicționar, stabilite chiar de la început, formulate explicit și la începerea noii serii: caracterul explicativ, istoric și normativ. Adică, având ca principiu prezentarea exhaustivă a lexicului limbii române, *Dicționarul Tezaur* are în principal menirea să explice cuvintele, dar în același timp, să prezinte evoluția și folosirea lor în diferitele epoci ale limbii și să indice normele uzului de-a lungul timpului și pe cele actuale. De aceea, în procesul elaborării cuvintelor ca articole de dicționar, baza o constituie documentarea, urmată de analiza materialului (fișe din texte, valorificarea tradiției lexicografice românești, începând cu cele dintâi dicționare, de multe ori recurgerea la dicționare străine⁵ și la diverse alte surse de informație). Citatele selectate au rostul de a oglindi realitatea lingvistică a fiecărui cuvânt și, în același timp, și pe acela de a explicita întregul demers al lexicografului.

Problema selecției citatelor și criteriile pe baza cărora trebuie făcută această operație a fost una majoră atât pentru A. Philippide, cât și pentru Sextil Pușcariu. Ambii lingviști au vorbit despre acest aspect, de pe poziții diferite. Philippide, care adunase sute de mii de fișe, în cele din urmă s-a aflat în situația de a apăra și susține deontologia și statutul Dicționarului:

Vă rog apoi, în numele științei, lăsați exemplele așa cum sânt. Dicționarul va fi mai înainte de toate un izvor pentru toți acei ce dintr-un punct de vedere ori altul vor studia limba română. Din exemplele cele multe se vor afla *întâiași dată* formele limbii noastre (cazuri, numere, persoane, genuri, timpuri, moduri etc.) din diferite timpuri și diferite provincii. Din exemplele cele multe se vor putea înjgheba *întâiași dată* morfologia și sintaxa limbii noastre, care lipsesc până în momentul de față. Din exemplele cele multe vor ieși studii comparative folcloristice între poezia populară română și alte poezii populare din punct de vedere al cutărei comparații, al cutărei imagini, al cutărei preferințe, al cutărei deprinderi etc. Dacă luați exemplele, decapitați Dicționarul. Au să vă facă răspunzători pentru aceasta generațiile viitoare (ap. Pamfil 2008: 85–86).

Este adevărat că, în manuscrisul Dicționarului, Philippide exagerase, uneori, numărul de citate din textul aceluiași autor. Dar, cunoscându-i exigențele, putem presupune cu câtă rigurozitatea va fi redactat, după revizia finală, forma pentru tipar a lucrării. Astăzi, raportându-ne la volumele apărute, constatăm că Philippide se opunea în mod just tendințelor Comisiei Dicționarului de a accepta cât mai puține citate⁶, dând o serie întregă de explicații în privința necesității lor. „Am redus

⁵ Documentarea presupune, de asemenea, și valorificarea dicționarelor străine, care în DA erau citate la paragraful etimologic.

⁶ „Știu că D-voastră vă tot gândiți la citațiile cele multe, ca la o piedică a rezeziunii lucrării. Eu m-am silit să vă conving de contrariu în rapoartele mele trecute, dar n-am putut. Să vă mai spun, cu

numărul citațiilor la minimum posibil [...]. Numai astfel se poate micșora volumul dicționarului și grăbi terminarea lui” (Pușcariu 1913: XII), spune și lingvistul, gândindu-se la așteptările Academiei și ale regelui.

Dacă Philippide a susținut rolul și relevanța citatelor în structurarea cuvintelor, vorbind despre importanța prezentării unor contexte cât mai variate, din perspectiva specialistului care concepușe planul lucrării și redactase deja o parte din ea, Pușcariu o face de pe poziția celui care, aflat în situația de a prezenta forma finală, tipărită, a lucrării, trebuie să-și justifice opțiunile, prezentând, astfel, principiile pe care le-a aplicat. Astfel, el arată că, pentru formularea definițiilor, sunt importante „citațiunile care ne spun lucruri nouă” (Pușcariu 1913: XXIV). De asemenea, a avut în vedere alte principii care se află în relație cu principiul uzului și anume principiul diatopic – „extensiunea geografică” și principiul istoricității – „vechimea cuvintelor”. Dând ca exemple prepoziția *pre* și adverbul *acasă*, Pușcariu concluzionează: „În cazuri de acestea altceva ni s-a părut mai important: să ilustrăm prin mai multe exemple trecerile sensului” (Pușcariu 1913: XXIV). Un alt principiu pe care l-a avut în vedere este uzul cuvântului în limba literară deopotrivă în textele marilor scriitori, cât și în texte mai puțin importante sub aspect literar, dar care confirmă extinderea folosirii unui cuvânt sau a unui sens. De asemenea, Pușcariu vorbește despre importanța citatelor pentru stabilirea variantelor („partea gramaticală”, adică variațiile de plural și diferitele forme ale aceluiași verb (Pușcariu 1913: XXV). Lingvistul clujean a observat corect aceste principii, dar nu le-a putut pune consecvent în practică din pricina presiunilor privind termenul de finalizare și dimensiunile restrânse care se impuneau lucrării, dar și a necesității unei documentări mai bogate (Pușcariu 1913: X-XI). Evaluând corect poziția lexicografului, dându-și seama că „înaintea ochilor săi trece tot tezaurul limbii din toate vremile și din toate locurile, așa încât el ajunge să vadă comoara aceea care nu i-e dată nimănui s-o aibă” (Pușcariu 1913: XXII) și aflându-se, în fond, în aceeași mare dificultate ca și Philippide mai înainte (vezi Pamfil 2008: 64–106), Pușcariu nădăjduia că lucrurile vor fi îndreptate în edițiile viitoare:

Strădania noastră va fi deci deocamdată mai ales gruparea și rânduirea exemplelor, așa ca pe viitor, la o a doua ediție, să se poată adăoga cu ușurință materialul nou, să se împlinescă lesne lipsurile și să se îndrepteze aproape de sine greșelile cari au trebuit să se nască din aceste lipsuri. Câteva mii de cuvinte și etimologii nouă, câteva zeci de mii de subînțelesuri mai precise și de citațiuni mai bine alese vor apropia ediția viitoare mai mult de idealul unui bun dicționar (Pușcariu 1913: XI)⁷.

---

toate acestea, și acum ceva. De unde voiți D-voastră să scot eu, de pildă, înțelesurile lui *cel*? Din cap de la mine? Firește că din citații! Am însă un șirag de o mie de citații. Voiți să rup jumătate din teanc și să-l zvârl pe foc? Dar de unde știu că tocmai cele mai rari, mai vechi, mai importante din vreun punct oarecare de vedere înțelesuri nu se vor găsi în jumătatea de teanc zvârlită? Dar ar fi aceasta o procedare de om cuminte, în special de om de știință?” (ap. Pamfil 2008: 75), spune într-un raport către Academie.

⁷ În continuarea acestei idei, ca și Philippide, Pușcariu are întru totul conștiința că, deși principiul călăuzitor al Dicționarului este exhaustivitatea, rezultatul aplicării lui, concretizat fie și într-o lucrare amplă, este unul limitat și, poate, tocmai de aceea, ambii lingviști au avut în vedere necesitatea continuității acestei lucrări de-a lungul timpului și îmbunătățirea ei: „Dar a ajunge acest ideal, a atinge

3. Astăzi, cunoscând istoria acestei lucrări și consultând volumele seriei noi a Dicționarului, putem vedea clar că redundanța de citate, ca și restricționarea ilustrării prin citate la cinci, opt, zece etc. pe secol sunt poziții extreme, care dăunează; una – calității articolelor și economiei de spațiu, iar cealaltă, de asemenea calității articolelor, și anume tocmai caracterului esențialmente explicativ al acestui dicționar, dar și reprezentării cuvântului în diacronie și, deopotrivă, caracterului normativ. Pe lângă faptul că determină și susține structura articolelor, citatele oferă o bună înțelegere asupra folosirii cuvintelor și formelor lor în limbă, asupra varietății contextelor și dau unele indicații asupra frecvenței lor (într-un anumit secol, acolo unde este cazul într-un anumit gen de texte sau chiar într-un anumit text, de către anumiți autori sau în opera aceluiași autor, pentru a releva uzul extins al unui anumit sens sau construcții într-o anumită epocă etc.). Dintre sutele de articole din DLR, vom aduce aici exemple din câteva categorii, care susțin aceste afirmații.

3.1. Pentru explicarea sensului unor cuvinte ce denumesc realități istorice complexe, uneori este necesară o definiție în mai multe părți. De exemplu, sensul I al cuvântului *principe*¹ este explicat printr-o definiție în trei părți, susținută și ilustrată printr-o seamă de citate, dintre care 18 numai din secolul al XIX-lea. În același timp, parcurgând aceste citate, se poate urmări uzul a două dintre variantele acestui cuvânt, *prințip* și *princip*, precum și trecerea la forma modernă, *principe*. Din aceleași rațiuni, de explicitare a sensului și de reflectare a uzului, după definiția cuvântului *prinț* au fost prezentate 24 de citate din secolul al XIX-lea, pe lângă diverse trimiteri.

3.2. În cazul cuvintelor ce denumesc realități istorice care au și particularități românești, situația este încă și mai complicată, întrucât atestările bibliografice impun, de asemenea, definiții complexe, în mai multe părți, cu diferite precizări, ca în cazul articolului *logofăt*, al cărui prim sens este explicat printr-o definiție în patru părți, susținută prin 21 de citate din secolul al XIX-lea și 15 exemple din secolul al XX-lea. Mai mult, citatele reflectă și uzul cuvântului în sintagmele cuprinse în definiție: *mare logofăt*, *logofăt mare*, *logofătul cel mare*. De asemenea, pentru a prezenta realitatea istorică pe care o denumesc sensul principal al cuvântului *vornic*, definiția a trebuit să fie concepută în mai multe părți. Este adevărat că această definiție conține și elemente de tip enciclopedic dar, ca și în cazul sensului precizat al articolului *logofăt*, documentarea bogată pe care a făcut-o redactorul a putut oferi o prezentare mai exactă și mai detaliată. Pentru a susține și ilustra sensul și această definiție, în care se prezintă și sintagmele *mare vornic*, *marele vornic*, *vornicul cel mare* și *vel-vornic*, au fost date circa 35 de citate pentru secolul al XVII-lea, circa 20 pentru secolul al XVIII-lea, circa 40 pentru secolul al XIX-lea, circa 35 pentru secolul al XX-lea. La o privire superficială, pare că redactorii acestor articole au prezentat fără noimă o puzderie de citate. Dar, citindu-le cu atenție, se poate constata că:

a) realitățile pe care sensurile respective le desemnează fiind complexe în istoria lor, analiza utilizărilor în texte (extrase în citate) este imposibil să delimiteze întotdeauna diversele aspecte și, de aceea, a fost nevoie de definiții la fel de complexe;

---

desăvârșirea, nu va fi cu puțință niciodată, căci limba unui popor e un aparat atât de uriaș și întrețesut de atâtea subtilități, e supusă la atâtea transformări zilnice, încât nu o pot încăpea scoarțele câtorva volume scrise de mână omenească” (Pușcariu 1913: XI).

b) fiecare citat aduce și întărește, la nivel semantic, sememe, informații despre realitatea respectivă, care întregesc și susțin sensul cuvântului; uneori a fost nevoie de citate lărgite tocmai din această rațiune;

c) a fost necesar ca redactorii să certifice prin exemple din toate epocile realitatea că aceste cuvinte au circulat singure sau în sintagmele identificate, din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea, reflectând, astfel, caracterul istoric și normativ al Dicționarului;

d) citatele din secolul al XX-lea și chiar cele din secolul anterior, indică frecvența în anumite stiluri și texte: aceste cuvinte, pe de o parte, au intrat în terminologia istorică (XENOPOL, I. R., KOGĂLNICEANU, O., IST. ROM., STOICESCU, S. D., PANAITESCU, O. Ț., C. GIURESCU, P. O., OȚETEA, T. V. etc.) și, pe de altă parte sunt utilizate în opere beletristice, de scriitori precum: Mihai Eminescu, Mateiu Caragiale, Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Camil Petrescu ș.a.;

e) în situația articolului *vornic*, la nivel formal, pe lângă sintagmele în care apare cuvântul cu sensul precizat, citatele reflectă și utilizarea celor două variante ale cuvântului, *vornec* și *dvornic*, în cuvântul ca atare sau în interiorul sintagmelor pe care le formează;

f) întrucât reflectă toate aspectele precizate anterior, este utilă opțiunea redactorilor de a prezenta chiar mai multe atestări din opera aceluiași autor sau din același text, cum sunt, în cazul lui *vornic*, cele patru citate din cronica lui Grigore Ureche, cele trei din cronica lui Ion Neculce, cele trei din opera lui Mihail Kogălniceanu, tot atâtea din lucrarea lui Stoicescu ș.a.

3.3. În alte situații este necesar un număr mare de citate pentru atestarea variantelor cuvintelor, inclusiv a formelor de plural. În cazul primului sens al cuvântului *privilegiu*, uzul variantelor *privileghiu*, *privilighion*, *privileghium*, *priveleghiu*, *privelegiu*, ca și diferitele lor forme de plural, precum și identificarea primelor texte în care apare forma actuală, *privilegiu*, nu pot fi aflate decât urmărind cele circa 30 de citate date doar pentru secolul al XIX-lea. De asemenea, se poate constata că variantele *poemă*, *piimă* și pluralele lor, pentru cuvântul *poem*, sunt specifice secolului al XIX-lea, pe baza celor peste 20 de citate din această epocă.

3.4. O altă categorie de cuvinte pentru care o documentare consistentă este absolut necesară o reprezintă termenii care desemnează realități cu diferite grade de abstractizare, în special cele cu semantică complexă.

a) De exemplu, sensul A.IV.3 al cuvântului *lege* „raport esențial, necesar, general, relativ stabil și repetabil, între laturile interne ale aceluiași obiect sau fenomen, între obiecte sau fenomene diferite sau între stadiile succesive ale unui anumit proces; enunț, formulă prin care se exprimă un asemenea raport”, cu definiție în două părți, din care prima parte amplă, tinzând către o explicare exactă și exhaustivă a realității respective, formulată pe baza analizei materialului fișat, este susținut (în afara exemplurilor din alte epoci) prin peste 35 de citate din secolul al XIX-lea și circa 40 de citate din secolul al XX-lea, cu referiri foarte variate la acest sens. Definiția și folosirile aceluiași cuvânt, cu sensul A.II.1 „normă (2) cu caracter obligatoriu, stabilită și apărută de puterea de stat; totalitatea acestor norme; legiuire (1)” sunt ilustrate prin cele circa 60 de citate din secolul al XIX-lea și circa 30 din secolul următor; din numărul mare de exemple observăm și un aspect al uzului, respectiv faptul că acestea sunt două dintre sensurile cele mai folosite ale cuvântului.

Printr-o documentare corespunzătoare, ilustrată (pe lângă exemple din alte epoci) prin 14 citate din secolul al XIX-lea, redactorul a putut arăta că expresia *pe* (sau, învechit și regional, *pre*) *legea mea* ori (învechit) *pre (a) me(a) lege*, a avut o frecvență mare în special în acest secol. Asemenea și expresia *în lege* sau *în toată legea* este ilustrată pentru secolul al XX-lea cu 16 citate, care indică frecvența acestei structuri îndeosebi în epoca respectivă.

b) Sensul II.2 al cuvântului *semn* „faptă sau lucru care arată, demonstrează ceva; dovadă. V. probă (1), pildă (2), mărturie (4)” a fost necesar să fie ilustrat prin 18 citate din secolul al XIX-lea și peste 30 din secolul al XX-lea. De asemenea, uzul și definiția sensului II.4 al aceluiași cuvânt „(mai ales în legătură cu verbul „a face”) gest, mișcare a unei persoane care exprimă un gând, o intenție, o stare sufletească sau care comunică ori sugerează cuiva ceva” se susțin, în urma analizei materialului din documentare, prin 38 de citate din secolul al XX-lea. Totodată, numărul mare de exemple arată și faptul că, dintre sensurile cuvântului, acestea sunt foarte utilizate în epocile respective. Frecvența expresiei *În* (sau *ca*, ori, învechit, *spre*) *semn de* (sau *că*)... sau (învechit) *spre semnul* în secolul al XX-lea este indicată de cele 16 exemple.

c) Frecvența și utilizările sensului I.1. al verbului *lăsa* „a părăsi pentru totdeauna sau pentru mult timp pe cineva rupând, de bunăvoie ori silit de împrejurări, o convenție socială, o alianță, o legătură de rudenie, sufletească etc.; a părăsi pentru moment ori pentru scurt timp pe cineva pentru a îndeplini o anumită obligație; a părăsi pe cineva la nevoie, într-un moment dificil. V a se despărți (4), a lepăda (III), a divorța, a abandona, a trăda (2)” cu definiție în trei părți, a fost posibil să fie prezentate prin cele circa 30 de citate din secolul al XIX-lea, circa 20 din secolul al XX-lea și circa 20 din textele populare. Cele circa 40 de citate din secolul al XIX-lea și cele 15 din secolul al XX-lea, care ilustrează sensul I.3 al aceluiași cuvânt [(cu un complement sau o propoziție completivă care indică ființe, lucruri, noțiuni, acțiuni etc.; uneori întărit de determinări locale, mai ales „la o parte” și „într-o parte”) a trece cu vederea, a nu (mai) ține cont, a neglija; a nu mai pomeni, vorbi, discuta, menționa] indică o mare circulație a acestui sens, la fel ca și în cazul sensului A.III.1, ilustrat chiar cu mai multe citate decât în cazul sensurilor prezentate aici. Frecvența expresiei *a lăsa* (pe cineva sau ceva) *în* (*bună*) *pace* (sau, învechit, *în odihnă*) ori *a lăsa în pacea lui* (sau *ei, noastră* etc.) este indicată prin cele peste 20 de citate din secolul al XIX-lea și cele peste 30 din secolul următor.

d) Folosirile primului sens al cuvântului *tăcere* și definiția în trei părți, ultima exprimând o extensie semantică, „faptul de a tăcea (1), de a nu scoate o vorbă; stare, atitudine a unei persoane care nu vorbește un anumit timp; p. ext. faptul de a nu face zgomot; lipsă de zgomot, liniște, calm, acalmie, muțenie (3)”, au putut fi constatate printr-o documentare bogată și susținute prin circa 10 citate din secolul al XIX-lea și peste 15 exemple din secolul al XX-lea.

e) Subsensul subordonat sensului I.1. al cuvântului *timp*, definit „formă obiectivă de existență a materiei în continuă dezvoltare, marcată prin succesiunea proceselor realității obiective” este susținut prin 10 exemple din secolul al XIX-lea și 16 din diferite texte din secolul al XX-lea.

f) Sensul 1 al cuvântului *poezie* și definiția amplă „creație literară în versuri, în general de întindere (mai) redusă, versuri, stihuri; modalitate artistică ce exprimă, prin multitudinea de sensuri și valori sugestive ale cuvântului, prin limbaj

concentrat, metaforic, o cunoaștere specifică, afectivă a esențelor lumii reale” se susțin prin cele peste 15 exemple și trimiteri din secolul al XIX-lea și cele circa 15 din secolul al XX-lea.

g) Sensul 2 al cuvântului *tiptil*, definit în două părți, prin mai multe sinonime „(în legătură cu verbe de mișcare; și repetat) încet, ușor, pe furiș, pe nesimțite (pentru a nu fi auzit sau văzut); tipa, (popular) pitiș” și utilizările lui sunt ilustrate prin 8 citate din secolul al XIX-lea și peste 15 exemple și trimiteri din secolul al XX-lea și 5 din literatura populară.

3.5. O altă categorie de cuvinte ce necesită o reprezentare bogată prin citate este și cea care desemnează realități concrete, obiecte, mai ales dacă se impune formularea unei definiții care indică și schimbări semantice: generalizări, extensii etc. Astfel:

a) sensul 2 al cuvântului *laț*², cu definiție complexă „p. ext. funie, frânghie etc. terminată cu un laț¹ (1), folosită pentru tras, priponit etc. (v. arcan); dispozitiv alcătuit dintr-un laț de sfoară, sârmă etc. utilizat pentru prinderea unor animale sălbatice; p. gener. cursă, capcană” a putut fi constatat pe baza unei documentări bogate, din care au fost selectate, pentru a susține definiția și a arăta uzul cuvântului, circa 20 de exemple pentru secolul al XIX-lea, tot atâtea pentru secolul următor, cinci citate din literatura populară și o serie de trimiteri din alte materiale care indică circulația acestui cuvânt și la nivel popular;

b) primul sens al cuvântului *ploscă*, a cărui definiție reflectă și folosirea generalizată „recipient de lemn, de lut ars, de metal etc. (cu înflorituri), cu capacitate mică, rotund și plat, cu gâtul scurt și strâmt, folosit pentru păstrarea și transportarea apei sau a altor băuturi și care se poartă, de obicei, atârnat de o curea; p. gener. vas în care se ține băutura” este susținut și ilustrat prin circa 15 citate și trimiteri din secolul al XIX-lea, tot atâtea din secolul al XX-lea și aproximativ același număr din literatura populară, acestea din urmă indicând circulația extinsă a cuvântului și la nivel popular;

c) sensul 1 al cuvântului *poartă*¹, care cuprinde în definiție o restricție și o extensie semantică „deschidere amenajată într-o împrejmuire, pentru a permite trecerea din exterior în interior și invers (împreună cu panoul ori panourile mobile care o închid); p. restr. panou (sau ansamblu de panouri) care închide această deschizătură; p. ext. intrarea, locul de acces într-o cetate, într-un oraș, într-un sat” se susține prin aproximativ 15 exemple extrase din texte din secolul al XX-lea, urmate de peste 10 citate și trimiteri din literatura populară;

d) pentru primul sens al cuvântului *podea* s-a putut formula o definiție amplă și exactă „înveliș care acoperă solul unei încăperi (v. dușumea) sau al unui spațiu pe care se circulă mai ales cu piciorul (în trecut, și al unei străzi), confecționat din diferite materiale (de obicei din scânduri), pardoseală (1), (învechit) pardos², pardositură, (grecism învechit) patos², (latinism învechit) paviment, (regional) podilă (1), podineală; fiecare dintre scândurile, piesele etc. care alcătuiesc acest înveliș” pe baza unei fișări bogate, din care, pentru a se indica și folosirile cuvântului, a fost necesar să fie selectate 17 citate din secolul al XX-lea și 10 exemple și trimiteri din literatura populară.

Fiecare cuvânt are individualitatea și istoria sa și ridică o problemă pe care numai lexicograful căruia îi revine responsabilitatea de a-l redacta (respectiv revizui)

o cunoaște și o poate rezolva lexicografic. Cu cât documentarea redactorului este mai bogată, cu atât el poate reda realitatea lingvistică mai aproape de adevăr și poate structura articolele respectând corespunzător principiile Dicționarului. De aceea, concluzia majoră care se impune este că selectarea citatelor, atât sub aspect calitativ, cât și, deopotrivă, sub aspect cantitativ, trebuie să rămână la latitudinea cercetătorului lexicograf, care are competența de a face o selecție judicioasă. Restricționarea la un anumit număr de exemple nu are nici un criteriu obiectiv și nu poate fi decât o condiționare care duce la o selecție aleatorie, în dauna realității lingvistice, a statutului Dicționarului și a cititorilor.

4. Caracterul istoric al *Dicționarului limbii române* al Academiei este evident în structura articolelor prin citarea cronologică a textelor, realizată după un sistem gândit de Philippide, Pușcariu și îmbunătățit de responsabili seriei noi, academicieni, lingviști și lexicografi de prestață, care au conceput și instrumentele de lucru necesare cercetătorilor lexicografi, precum *Siglarul*, ce conține indicații necesare, cum sunt lista siglelor și a cronologiilor, atât pentru literatura populară, cât și pentru textele literare, precum și *Indicele de norme*. Acest sistem al citării surselor și al ilustrării prin citate a fost gândit astfel încât să reflecte principiile DLR-ului și, în virtutea acestora, a fost conceput să fie suplu și transparent, astfel încât pe de o parte să faciliteze munca redactorilor și, pe de altă parte, lectura cititorilor. Desigur, atât în ce privește instrumentele folosite la redactarea Dicționarului, cât și modalitatea de lucru, sunt necesare unele corijări, precum formularea unor sigle mai economicoase, unificarea cronologiei la unul și același autor, ameliorarea sistemelor moderne computaționale de fișare, invitarea unor specialiști din diferite domenii la analiza terminologiilor și altele de acest fel (vezi și Pamfil 2008: 64–106). În mod normal, acest sistem, care și-a probat eficiența, trebuie păstrat și ferit, în afara corijărilor care se impun, de artificii formaliste, nepotrivite cu fondul Dicționarului.

Stringentă, la această etapă, în lucrul volumelor în curs (corespunzătoare literelor A, B, C, F, G, H, I), este finalizarea *Bibliografiei*, fără de care nu se poate realiza o fișare corespunzătoare și nu se poate începe redactarea propriu-zisă a ediției a doua a Dicționarului. De asemenea, pentru ca redactorii să poată beneficia de o documentare bogată, care să permită o redactare optimă și posibilitatea de folosire eficientă a lucrărilor din *Bibliografie*, actualmente este necesară realizarea unui fișier cât mai amplu, prin valorificarea fișierelor și materialelor existente în arhiva Dicționarului, cum sunt fișierul și manuscrisul Dicționarului, realizate de A. Philippide și echipa sa, prin fișarea surselor de către redactori și prin folosirea mijloacelor electronice existente (scanare de text, mijloace de fișare automată, internet etc.).

Atât A. Philippide, cât și Sextil Pușcariu au pus problema necesității unei fișări bogate, din cât mai multe tipuri de texte. Sub coordonarea lui Philippide, această etapă esențială a lucrului s-a extins peste limitele de timp prevăzute, pentru că, prin natura sa, această activitate cere timp și numai astfel lingvistul ieșean și echipa sa au putut aduna cele cinci sute de mii de fișe (vezi Pamfil 2008: 91–92) despre care, primindu-le ulterior, Pușcariu avea să spună:

Prin faptul că Academia mi-a pus la dispoziție cele vreo câteva sute de mii de extrase culese de d-l A. Philippide și de colaboratorii săi, am fost scutit de cea mai anevoioasă dintre lucrările pregătitoare, de munca grea și obositoare a adunării materialului (Pușcariu 1913: X).

Lexicografii DLR se află acum la această etapă, având în față o *Bibliografie* cu mult mai vastă și două posibilități de fișare. Dintre acestea, ca și în vremea lui Philippide, în afară de specializare, fișarea clasică, pe care cercetătorul lexicograf o face în norma sa de lucru, cere timp. Din contră, fișarea textelor scanate și trecute prin programe de recunoaștere, așa cum se preconizează, poate produce mult material în timp scurt, dar, printre altele, această metodă pune problema selectării citatelor, pe care, oricât de modernă ar fi tehnica, nu o poate face decât redactorul, fapt care, iarăși, cere specializare și timp.

5. Cunoașterea istoriei acestui dicționar, estimarea timpului real de lucru din fiecare etapă, predarea ritmică a materialului conform normei de lucru și consultarea cercetătorilor lexicografi din cele trei centre nu pot decât să optimizeze lucrul la ediția a doua. Dacă Academia Română a reușit pe timpul a cincizeci de ani aspri de comunism să mențină *Dicționarul limbii române* la standarde înalte, prin valorificarea tradiției lexicografice a acestei lucrări, întemeiată de A. Philippide și Sextil Pușcariu și îmbunătățită în lucrul la seria nouă prin crearea celor trei echipe de specialiști, prin instrumente de lucru bine sistematizate precum *Siglarul* și *Indicele de norme*, cu atât mai firesc ar fi ca aceste standarde să se mențină astăzi, păstrând ceea ce s-a creat cu greu într-o tradiție de un secol: pe de o parte, arhiva și instrumentele de lucru, pe de alta, atât forma, cât și principiile și normele *Dicționarului limbii române*, care sunt, esențialmente, cele ale unui Dicționar Tezaur.

Bibliografie și sigle

- Pamfil 2008: Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București, Editura Litera Internațional.
- Pușcariu 1913: Sextil Pușcariu, *Raport către Comisia Dicționarului*, în *Dicționarul limbii române*, Tomul I. Partea I: A – B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913, p. IX – XLI.
- C. GIURESCU, P. O.: Constantin C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri până la 1918*, București, Editura Academiei, 1969.
- IST. ROM.: *Istoria României*. Coordonatori: P. Constantinescu-Iași; Em. Condurachi; C. Daicoviciu; A. Oțetea; D. Prodan ș.a., București, Editura Academiei, 1960 ș.u.
- KOGĂLNICEANU, O.: M. Kogălniceanu, *Opere*. Vol. I-V. Ediție critică publicată sub îngrijirea lui Dan Simonescu, București, Editura Academiei, 1974-1984.
- OȚETEA, T. V.: A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești, 1821–1822*, București, Institutul de Studii și Cercetări Balcanice. Seria istorică, nr. 5, 1945.
- PANAITESCU, O. Ț.: P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, [București], Editura Academiei, 1964.
- STOICESCU, S. D.: Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (Sec. XIV-XVII)*. București, Editura Academiei, 1968.
- XENOPOL, I. R.: A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Ediția III-a îngrijită de I. Vlădescu. Vol. I–XIV, București, „Cartea românească”, [1925–1930].

Principles and Norms of Exemplification through Quotations – the Importance and Necessity of Quotations in *the Romanian Language* *Dictionary* edited by the Romanian Academy

The Romanian Language Dictionary edited by the *Romanian Academy*, is an essential work of the Romanian culture, that was founded by some of the most important Romanian linguists, A. Philippide and later on Sextil Puscariu. The two linguists were chosen by the Romanian Academy to set up this work they figured out based on the principles of exhaustivity and use of words in relation to their diversity, circulation and frequency. One can easily see this is a unique work in the field of Romanian lexicology, through the complexity of its studies using a large number of quotations that reveal the explanatory, historic and normative features of the Dictionary. Studying the history of this piece of work, one can easily notice that the numeric restriction of the quotations is not based on an objective criterion. The complex process of drawing quotations, their analysis, and the construction of the studies were the lexicographer's work, the only person to have the most comprehensive knowledge of the word. It was also the lexicographer's concern to establish the number of the quotations used to describe the word. With the new edition of the Dictionary (DLR), after the three teams of specialists had been formed in Bucharest, Cluj and Iasi, the character and principles of the dictionary could be better represented and followed. Through the contribution of some outstanding linguists, academics and lexicographers, some new and more efficient research methods have been introduced, along with such instruments as norms, abbreviations, chronologies, both for the popular and cult literature, as well as other necessary instructions during the editing process (*Indicele de norme* and *Siglarul*). This work – that has been improved through generations, as both Philippide and Puscariu had thought – was conceived as a Thesaurus. Being at its 2nd edition in 2009, we have to be careful to maintain the high standards that were preserved even during the harsh 50 years of communism. This work has to maintain both its form and content in the long tradition established a century ago. At present the *Bibliography* has to be rapidly completed, as, without it, one cannot make a comprehensive index, nor the realization of a complex catalogue through the revaluation of the Dictionary archives (including the index and the manuscripts made by Philippide and his team). Moreover, the indexing has to be done by means of the classical method (in electronic format, though, as it is by far more efficient) and by means of other modern techniques (such as scanning or using the Internet). Nonetheless, no matter how performing they may be, they cannot replace the lexicographer's proficiency.